

— فقه تکالیف الزامی —

— کودکان ممیز و مراهق —

— (با تأکید بر اجتهاد نص‌محور و عقل‌گرا) —

www.ketab.ir

مصطفی مهدانی

سرشناسه : همدانی، مصطفی، ۱۳۵۷-
 عنوان و نام پدیدآور : فقه تکالیف الزامی کودکان ممیز و مراق (با تأکید بر اجتهاد
 نص‌محور و عقل‌گرا) / مصطفی همدانی؛ ویراستار سمیه مقیمی؛
 [برای] دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی.
 مشخصات نشر : قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، انتشارات، ۱۴۰۲.
 مشخصات ظاهری : ۳۹۷ ص
 شابک : 978-622-358-047-5
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 موضوع : وضع حقوقی و قوانین - کودکان - حقوق کودک (فقه) - کودکان (فقه)

-بلوغ (فقه) (فقه)
 Children (Islamic law)- Children's rights (Islamic
 law)-Children-Legal status, laws, etc. (Islamic
 law)-Puberty (Islamic law)

شناسه افزوده : مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه. دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های
 مورد نیاز نظام اسلامی
 شناسه افزوده : مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه. انتشارات
 رده بندی کنگره : BP۱۹۸/۶
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۷۹
 شماره کتابشناسی ملی : ۹۳۰۶۰۹۳
 اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیپا

@hdabirkhane

دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی

عنوان: فقه تکالیف الزامی کودکان ممیز و مراق (با تأکید بر اجتهاد نص‌محور و عقل‌گرا)

نویسنده: مصطفی همدانی

ناشر: مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۵۸-۰۴۷-۵

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

ویراستار: سمیه مقیمی

صفحه آرا: زهره بسحاق

طراح جلد: سیدعلیرضا رضایی

Handwritten signature

انتشارات: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۵۴۷

مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه

تلفن تماس: ۰۲۵-۳۷۷۴۵۴۷۳-۳۷۷۳۰۸۶۰

نشانی فروشگاه اینترنتی

www.NashreHowzeh.ismc.ir

نشر حوزه در اینستاگرام

@Nashre_Howzeh

کلیه حقوق برای مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه محفوظ است.

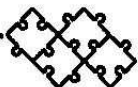
فهرست مطالب

۱	پیشگفتار.....
۳	مقدمه.....
۴	گفتار اول: بیان مسئله تحقیق.....
۷	گفتار دوم: اهمیت و ضرورت انجام تحقیق.....
۸	گفتار سوم: صورت‌بندی پرسش‌های تحقیق.....
۱۰	گفتار چهارم: روش‌شناسی تحقیق.....
۱۸	گفتار پنجم: پیشینه تحقیق.....
۱۸	۱. موسوعة احکام الأطفال و أدلتها.....
۲۰	۲. احکام و حقوق کودکان در اسلام.....
۲۱	۳. احکام الاسرة.....
۲۱	۴. بررسی خلأهای قانونی حقوق کودک.....
۲۲	گفتار ششم: نوآوری‌های تحقیق.....
۲۲	۱. مفهوم نوآوری و ابعاد آن.....
۲۳	۲. نوآوری‌های تحقیق فرارو.....
	گفتار هفتم: کاربردهای تحقیق (نقش پیشگیرانه در علوم تربیتی،
۳۱	جرم‌شناسی و سیاست جنایی).....
۳۴	گفتار هشتم: مفاهیم تحقیق.....
۳۵	۱. فقه.....
۳۷	۲. کودک.....

۳۸	۳. فقه کودک
۳۹	۴. تکلیف
۴۱	۵. تکالیف الزامی
۴۴	گفتار نهم: معرفی ساختار تحقیق
۴۵	گفتار دهم: تقدیر و تشکر

فصل اول: کلیات

۵۱	گفتار اول: گذری بر هستی‌شناسی کودک و جایگاه تاریخی دوران کودکی
۵۲	۱. مراحل کلی تاریخ کودکی در جوامع بشری
۵۵	۲. سیر احمالی قوانین مربوط به مسئولیت کیفری و مواجهه با بزهکاری کودکان در سطح جهانی
۵۷	۳. نگرش قرآنی و روایی به کودک و دوران کودکی
۶۱	گفتار دوم: جایگاه و اهمیت فقه کودک
۶۱	۱. پرسش‌های متولیان تعلیم و تربیت از فقه کودک
۶۳	۲. پرسش‌های جرم‌شناسان و مددکاران اجتماعی از فقه کودک
۶۸	۳. پرسش‌های متولیان سیاست‌گذاری جنایی از فقه کودک
۷۰	گفتار سوم: مسئولیت کیفری کودکان در اندیشه‌های حقوقی
۷۱	۱. مفهوم‌شناسی مسئولیت کیفری
۷۲	۲. مسئولیت کیفری کودکان در قوانین کشورهای جهان
۷۴	۳. مسئولیت کیفری کودکان، در قانون مجازات عمومی و اسلامی ایران
۸۰	گفتار چهارم: گفتمان شیعی رایج در فقه کودک
۸۰	۱. بی‌تکلیف بودن کودک نابالغ
۸۲	۲. استحباب واجبات و کراهت محرمات و ثبوت مستحبات و مکروهات برای کودک ممیز
۸۴	۳. ثبوت احکام وضعی برای همه کودکان
۸۵	۴. محجور بودن کودک از تصرف در اموال
۸۶	۵. معافیت کودک از اجرای قصاص و حدود

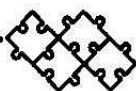
گفتار پنجم: گفتمان رایج اهل سنت در فقه کودک	۸۷
گفتار ششم: مظان بحث از فقه کودک در تراث علمی شیعی	۸۸
۱. ذیل بحث از افعال الهی در علم کلام	۸۹
۲. ذیل بحث از حجیت ملازمه	۸۹
۳. ذیل بحث از مقدمات مفوته در علم اصول	۹۰
۴. ذیل بحث امر به امر در علم اصول	۹۰
۵. ذیل بحث شروط متعاقدين در بيع	۹۱
۶. ذیل بحث اسلام کودک، در مباحث نجاسات در عروة الوثقی	۹۲
۷. سایر موارد	۹۳
گفتار هفتم: جایگاه تحلیل عقلی در فقه شیعه	۹۴
۱. مفهوم‌شناسی عقل در لغت و اصطلاح عام	۹۴
۲. مفهوم‌شناسی عقل در اصطلاح خاص (در روش اجتهاد)	۹۶
۳. اعتبارسنجی دلیل عقلی	۱۰۰
۴. تأیید عقل‌گریزی و نفی عقل‌ستیزی در دین	۱۰۵
۵. دوگانه «عقل و شرع» یا دوگانه «عقل و نقل»؟	۱۰۷
۶. جایگاه دلیل عقلی در چیدمان منطقی ادله اربعه	۱۱۰
۷. روش‌های اجتهاد: از نص‌محوری تا عقل‌محوری و گرایش تلفیقی	۱۱۳
۸. متروک شدن کاربرد عقل مستقل در اجتهاد	۱۲۵

فصل دوم: تبیین فقهی ممیز و مراهق

گفتار اول: پیشینه	۱۳۴
گفتار دوم: ممیز و مراهق در قوانین ایران	۱۳۷
گفتار سوم: ممیز و مراهق در لغت	۱۳۸
گفتار چهارم: ممیز و مراهق در قرآن کریم	۱۳۹
گفتار پنجم: ممیز در روایات	۱۴۴
دسته اول: سن تمرین نماز	۱۴۴
دسته دوم: نگاه به نامحرم	۱۴۴
دسته سوم: روایات طلاق کودک	۱۴۵

- دسته چهارم: صدقه کودک..... ۱۴۶
- دسته پنجم: ذبیحه کودک..... ۱۴۷
- دسته ششم: حضانت کودک بر مادر زانیه..... ۱۴۸
- گفتار ششم: مراهق در روایات..... ۱۴۸
- گفتار هفتم: ممیز در اصطلاح فقیهان..... ۱۵۱
۱. توانایی استدلال بر صانع و اصول دین..... ۱۵۱
۲. تمییز نجاست از غیر آن..... ۱۵۱
۳. مراعات کردن طهارت و نجاست..... ۱۵۲
۴. درک امر و اطاعت الهی..... ۱۵۲
۵. درک اجزا و شرایط عبادات..... ۱۵۲
۶. توانایی انجام درست تکلیف..... ۱۵۳
۷. تشخیص نافع از ضرر و انفع از نافع..... ۱۵۳
۸. تشخیص عورت از غیر آن..... ۱۵۴
۹. توان حکایت کردن آن چه می بیند..... ۱۵۴
۱۰. تمییز خوبی از بدی..... ۱۵۴
۱۱. حفظ جان خود از خطر..... ۱۵۵
۱۲. ارجاع به عرف..... ۱۵۶
- گفتار هشتم: مراهق در اصطلاح فقیهان..... ۱۵۷
۱. توانایی انجام عمل جنسی..... ۱۵۸
۲. تمییز قوی تر از ممیز..... ۱۵۹
۳. توانایی حفظ جان خود..... ۱۶۰
۴. شبه بالغ و مورد اعتماد اجتماعی بودن..... ۱۶۰
۵. توانایی استدلال سازی بر اصول دین..... ۱۶۰
- گفتار نهم: تحلیل و نقد اندیشه ها و تعیین اندیشه مختار..... ۱۶۱
۱. ریشه های کلامی و فلسفی معنای «شناخت خوب و بد» در تعریف تمییز..... ۱۶۲
۲. نقد اندیشه های فقیهان معاصر در تعریف تمییز با «تشخیص خوب و بد»..... ۱۶۳
۳. نقد رویکرد صاحب مدارک در ارجاع معنای تمییز به عرف..... ۱۶۴
۴. تحلیل سایر اندیشه ها در معنای تمییز..... ۱۶۵
۵. اندیشه مختار در معنای ممیز..... ۱۶۵
۶. نقد اندیشه ها در مراهق و تبیین معنای مختار..... ۱۶۶
- گفتار دهم: دفع يك اشتباه: انتساب تعیین سن تمییز به فقیهان شیعه..... ۱۶۷

گفتار یازدهم: ارتباط مفهومی ممیز و مراقق باهم	۱۷۰
نتیجه گیری	۱۷۱

فصل سوم: کودکان ممیز و مراقق و معرفت اعتقادی پیشابلوغ

گفتار اول: رویکرد متکلمان به مسئله	۱۷۹
۱. رویکرد اشاعره در روش تحصیل معرفت	۱۸۰
۲. رویکرد شیعه و معتزله در روش تحصیل معرفت	۱۸۰
۳. بازتاب اندیشه‌های کلامی یاد شده در فقه	۱۸۳
گفتار دوم: اندیشه‌های فقهی موافق وجوب کسب معرفت، بر کودکان ممیز و مراقق	۱۸۳
گفتار سوم: ارزیابی اندیشه‌های موافق وجوب کسب معرفت بر کودکان ممیز	۱۸۸
گفتار چهارم: اندیشه‌های فقهی مخالف وجوب کسب معرفت بر کودکان ممیز	۱۹۰
گفتار پنجم: ارزیابی اندیشه‌های مخالف و گزینش قول مختار	۱۹۵
۱. حدیث رفع القلم: ارزیابی سندی و دلالتی	۱۹۶
۲. ارتباط «رفع القلم» و حکم عقل	۲۰۷
گفتار ششم: حکم مراقق در تحصیل معرفت پیشابلوغ	۲۱۴
گفتار هفتم: وجوب کسب معرفت به عنوان مقدمه واجب	۲۱۴
نتیجه گیری	۲۱۵

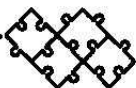
فصل چهارم: کودکان مراقق و احکام فقهی مورد نیاز

گفتار اول: رویکردهای پیشینیان (وجوب عقلی و عدم وجوب شرعی)	۲۲۲
گفتار دوم: رهیافت محقق نائینی؛ نخستین جوانه اندیشه وجوب شرعی	
فراگیری احکام بر مراققان	۲۲۳
گفتار سوم: تحلیل و ارزیابی اندیشه‌های منتقدان محقق نائینی	۲۲۶

۱. نقد عبد النبی عراقی بر محقق نائینی و ارزیابی آن ۲۲۶
۲. نقد آیت الله خویی و همراهان وی بر محقق نائینی ۲۲۷
۳. ارزیابی نقد آیت الله خویی ۲۲۸
۴. دفاع آیت الله وحید از محقق نائینی در وجوب فراگیری بر کودک ۲۲۹
۵. نقد رویکرد آیت الله وحید ۲۳۰
۶. موافقت آیت الله مکارم و آیت الله سبحانی با محقق نائینی و نقد این دو اندیشه ۲۳۱
- گفتار چهارم: تبیین رویکرد مختار ۲۳۲
- نتیجه گیری ۲۳۴

فصل پنجم: تجاوز کودک ممیز و مراهق به حقوق دیگران

- گفتار اول: مفهوم شناسی حق در گفتمان رایج و ارائه تعریف مختار ۲۴۳
- گفتار دوم: تبیین اندیشه محقق نائینی در کیفر کودک مراهق، در احکام عقل مستقل ۲۴۷
- گفتار سوم: ریشه یابی اندیشه محقق نائینی (تحلیل بینامتنی) ۲۴۹
- گفتار چهارم: مخالفت محقق خوئی و شاگردان او با محقق نائینی ۲۵۰
- گفتار پنجم: موافقت آیت الله مکارم با محقق نائینی و نقد این اندیشه ۲۵۲
- گفتار ششم: تحلیل و ارائه اندیشه مختار و نقد انتقادهای مخالفان ۲۵۳
۱. بازخوانی فقه الحدیث روایت رفع القلم و استخراج اندیشه مختار ۲۵۴
۲. دفع انتقاد مخالفان ۲۵۶
۳. تائید اندیشه مختار با کمک روایات ۲۵۷
۴. تائید اندیشه مختار با کمک قاعده عدل ۲۵۹
۵. تائید اندیشه مختار با کمک دیگر اندیشه های فقهی ۲۶۱
۶. اندیشه مرحوم نراقی در حرمت تجاوز کودک ممیز به حریم خصوصی همسران و نقد آن ۲۶۳
- گفتار هفتم: پاسخ به چهار شبهه ۲۶۴
- گفتار هشتم: اثر یافته های این فصل در پیشگیری از جرم ۲۶۸
۱. عوامل ایجاد جرم ۲۶۸
۲. رویکردها به کنترل جرم ۲۷۰

۲۷۲.....	۳. موازنه‌ای میان کنترل درونی و بیرونی
گفتار نهم: مقایسه‌ای میان یافته‌های این فصل و حقوق داخلی و بین‌المللی	
۲۷۴.....	کودک
۲۷۴.....	گفتار دهم: یافته‌های ضمنی این فصل
۲۷۷.....	نتیجه‌گیری

فصل ششم: ارتداد کودک مسلمان

۲۸۴.....	گفتار اول: مفهوم ارتداد و شرایط تحقق آن
۲۸۵.....	گفتار دوم: احکام چهارگانه مترتب بر ارتداد در گفتمان رایج
۲۸۷.....	گفتار سوم: حکم تکلیفی ارتداد کودکان ممیز و مراهق (حکم پنجم)
۲۸۸.....	نتیجه‌گیری

فصل هفتم: کودکان دار الکفر و دستور قرآنی هجرت

۲۹۲.....	گفتار اول: مفهوم‌شناسی، اهمیت و بیان اقسام هجرت
۲۹۵.....	گفتار دوم: ادبیات روایی و فقهی بحث هجرت و حکم هجرت کودکان
۲۹۵.....	۱. پیشینه روایی بحث هجرت در متون حدیثی
۲۹۶.....	۲. سیر بحث فقهی در مسئله هجرت و هجرت کودکان
۲۹۸.....	۳. ادله فقهی وجوب هجرت
۳۰۰.....	گفتار سوم: اندیشه مشهور در عدم وجوب مطلق هجرت بر کودکان
۳۰۰.....	گفتار چهارم: اندیشه فقهی شاذ در وجوب هجرت بر کودکان توانا
گفتار پنجم: ارزیابی دلالت تفسیری آیه ۹۸ نسا، بر وجوب هجرت بر کودکان توانا	
۳۰۲.....	
۳۰۶.....	گفتار ششم: تبیین نگارنده از وجوب عقلی هجرت بر کودکان مراهق و ممیز
۳۰۸.....	نتیجه‌گیری

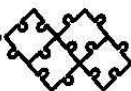

خاتمه: نتایج تحقیق

۳۱۳.....	نتایج اصلی
۳۱۷.....	نتایج ضمنی

ضمائم

۳۲۱.....	ضمیمه شماره ۱: تحلیل سند روایت عمار ساباطی در فصل پنجم
۳۲۴.....	ضمیمه شماره ۲: تحلیل سند روایت زراره در فصل پنجم
۳۲۷.....	ضمیمه شماره ۳: تحلیل سند روایت حماد بن ظبیان در فصل پنجم
۳۳۰.....	ضمیمه شماره ۴: ارزیابی وثاقت ابراهیم بن هاشم
۳۳۴.....	منابع
۳۳۴.....	کتاب
۳۳۴.....	مقالات
۳۵۸.....	ملحقات
۳۵۹.....	نمایه ها
۳۴۹.....	آیات قرآن
۳۵۱.....	روایات
۳۵۶.....	موضوعات
۳۶۶.....	نام ها
۳۷۶.....	کتاب ها و مقالات
۳۸۷.....	مکان ها

فهرست نمودارها و جدول‌ها

نمودارها

- نمودار شماره ۱ - مقایسه فقه کودک در معانی مختلف آن، با موع تحقیق فرارو، در این حوزه ۶
- نمودار شماره ۲ - فقه کودک و اجزای آن در کتاب موسوعة احکام الاطفال ۱۹۰۰ ۱۹
- نمودار شماره ۳ - نوآوری‌های تحقیق ۳۱
- نمودار شماره ۴ - دسته‌بندی حکم شرعی و بیان جایگاه تکالیف الزامی در احکام شرعی ۴۳
- نمودار شماره ۵ - مراحل سیر مواجهه بشر با کودک و کودکی بر اساس نظر لوید دیماس ۵۴
- نمودار شماره ۶ - درصد بزهکاری پنل چهارساله بر حسب سن و جنس، از نوجوانی تا جوانی ۶۶
- نمودار شماره ۷ - فراوانی جرائم کودکان در سال ۱۳۷۲، در کانون اصلاح و تربیت تهران ۶۷
- نمودار شماره ۸ - انواع اصلی ادله در روش اجتهاد ۱۰۷
- نمودار شماره ۹ - درونمایه‌های تعریف‌های فقیهان از ممیز ۱۵۷
- نمودار شماره ۱۰ - درونمایه‌های تعاریف فقیهان از مراهق ۱۶۱
- نمودار شماره ۱۱ - ارتباط مفهومی کودک ممیز و مراهق ۱۷۱
- نمودار شماره ۱۲ - گونه‌های تجاوز به حقوق دیگران ۲۴۷
- نمودار شماره ۱۳ - عوامل تولید جرم ۲۷۰
- نمودار شماره ۱۴ - کیفرهای رفع شده و رفع نشده از کودک ۲۷۹
- نمودار شماره ۱۵ - طیف ارتباطی اندیشه‌ها در کیفر کودکان ۲۸۰
- نمودار شماره ۱۶ - احکام احتمالی مترتب بر ارتداد کودکان ۲۸۶

جدول‌ها

- جدول شماره ۱ - آمار اطفال و جوانان بزهکار در آلمان و ایتالیا ۶۵
- جدول شماره ۲ - سن مسئولیت کیفری در کشورهای جهان ۷۳

پیشگفتار

یکی از مهم‌ترین ابعاد دین، ابعاد سیاسی و اجتماعی آن است که بروز عینی آن را می‌توان در تشکیل نظام اسلامی یافت. برپایی حکومت دینی، زمینه طرح و ایجاد مسائل جدیدی است که کارآمدی دین در عرصه اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. تداوم پویایی دین تا حد زیادی در پاسخ به‌هنگام و کارآمد به این مسائل است. در غیر این صورت جامعه منتظر نمی‌ماند و از راه دیگر پاسخی برای مسائل خود می‌یابد که ممکن است منطبق بر اصول و معیارهای اسلامی نباشد.

در این بین حوزه‌های علمیه به‌عنوان مصدر اصلی طراحی و پیروزی انقلاب اسلامی، باید نسبت به پاسخ‌گویی مسائل نظام اسلامی، مقید و حساس باشد تا بتواند رسالت حوزه انقلابی را به‌خوبی ایفا کند. بر این اساس معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه در راستای نقش و رسالت خویش در گفتمان‌سازی علمی و مدیریت دانش دینی در راستای مسئله‌محوری، دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی را تأسیس کرده است.

این دبیرخانه با هدف پاسخ به مسائل و نیازهای پژوهشی نظام اسلامی با ۲۸ گروه تخصصی ایجاد شده و اولویت‌های مرتبط به هر گروه بعد از برگزاری جلسات هم‌اندیشی علمی با حضور اساتید و صاحب‌نظران در هر گروه تهیه شده است.

بخشی از فعالیت‌های دبیرخانه در راستای پاسخ به مسائل نظام، توجه به مطالعات جدید در عرصه فقه و معاصر سازی مطالعات فقهی است. این نوع مطالعات برای کارآمدی و روزآمد سازی فقه در بستر سیاسی و اجتماعی، بسیار ضروری و مفید است. اثر حاضر که در دبیرخانه تألیف و تدوین شده است، در این راستا قرار می‌گیرد.

با تشکر از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی همدانی نویسنده این اثر ارزشمند، امید است اثر حاضر مورد توجه و استفاده پژوهشگران ارجمند قرار گیرد.

دبیرخانه حمایت

از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی

www.ketab.ir